

Александар Крел

Етнографски институт САНУ, Београд

aleksandar.krel@ei.sanu.ac.rs

Немци поново у Гакову: сусрети, сарадња и помирење некадашњег и садашњег локалног становништва

У овом раду анализирам етнолошке и /или социјално-антрополошке аспекте процеса помирења припадника немачке националне мањине у у Републици Србији (тачније у Аутономној Покрајини Војводини) и локалног српског становништва. Конфликт, који се међу њима одвијао у току Другог светског рата и непосредно након његовог завршетка, осим смрти великог броја људи, проузроковао је огромну материјалну штету и несагледиве емотивне патње на обе стране. Сусрет представника конфронтираних страна, до кога је дошло 2002. године приликом подизања спомен-обележја страдалим припадницима немачке националне мањине у Гакову, довео је до почетка решавања њиховог конфликта. Студија случаја на којој се заснива овај рад показује да је процес решавања постконфликтних ситуација веома сложен и да од својих актера захтева освешћивање и прихватање сопствених и туђих грешака, што је кључни услов за њихово међусобно опраштање и помирење. Његов крајњи исход тешко је предвидљив и условљен је бројним и међусобно испреплетеним историјским, политичким, економским и културним факторима.

Кључне речи:

немачка национална мањина, Војводина, Гаково, културна траума, помирење

Увод

Решавање постконфликтних ситуација дуготрајан је и изузетно сложен процес. Његово покретање зависи од спремности његових актера да се суоче не само са претрпљеним сопственим болом, изазваним од стране супарника, него и од њихове способности да, приликом сусрета са „тамним епизодама из сопствене прошлости“, спознају патњу и понижење које је претрпела противничка страна. Њихово освешћивање и прихватање сопствене одговорности у конфликту предуслов су за опраштање и помирење супротстављених страна. Исход овог процеса је до самог краја неизvestан и условљен читавом

мрежом међусобно испреплетених политичких, економских и културних чинилаца. Специфичну природу процеса помирења конфронтираних страна потврђује студија случаја коју представљам у овом раду, тачније, студија сусрета између представника исељених војвођанских Немаца, руководилаца локалних немачких удружења у Војводини и локалног ненемачког становништва у војвођанском селу Гакову, који су се одвијали уз повремено присуство чланова месних, општинских и покрајинских власти. Ови сусрети су актуелизовали догађаје који су више од пола века у некадашњој СФРЈ, али и у Републици Србији, означавани као тема о којој се не говори; они су отворили старе ране припадника оба међусобно супротстављена тора, али су, упркос бројним проблемима и потешкоћама који су обележили њихов почетак, у извесном смислу проширили сазнања о немилим догађајима у том периоду и послужили су као почетни импулс за покретање процеса решавања ове постконфликтне ситуације. Ови сусрети довели су до извесних видова међусобне сарадње *дојучерашњих противника*, који представљају симболички израз њиховог опраштања и помирења.

Процес решавања постконфликтне ситуације између исељених војвођанских Немаца и локалног становништва у Гакову, који разматрам у овом раду,¹ посматрам кроз призму концепта *културне трауме*, који је понудио амерички социолог културе Џефри Александер (Jeffrey Alexander). Емпиријска грађа која чини интегрални део овог рада, тачније, лична сведочења актера ових сусрета и учесника заједничких акција које су из њих произашле и које су реализоване на њихову обострану радост, прикупљена је током мог теренског истраживања етничког идентитета припадника немачке националне мањине у Војводини, у периоду од 2004–2008. године.² Ово истраживање спровео сам међу руководством и активистима удружења „Немачки народни савез“ (Deutscher Volksverband) из Суботице, „Адам Беренц“ из Апатина, „Герхард“ из Сомбора и „Немачког удружења за добросуседске односе

¹ Рад је настао као резултат рада на пројекту *Мултиетничитет, мултикултуралност, миграције – савремени процеси* (број 177027), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

² Појмови *етничка мањина* и *национална мањина* стоје у тесној вези, а разлика у њиховом статусу произилази из критеријума на основу којих ове појмове посматрамо. Они могу бити: политички и етнолошки/антрополошки. На основу политичког критеријума, под појмом *мањина* подразумевају се мањинске заједнице у датом друштву, које имају своју матичну државу (матицу) – у којој је њихова заједница већинска. Посматрано из етнолошког/антрополошког угла, појам *мањина* означава сваку заједницу која показује одређену културну посебност, а мањинама се сматрају све заједнице које немају своју матичну државу и које могу бити настањене у једној или неколико држава и у свима њима бити мањинске (Недељковић 2007:31). У овом раду прихватим и користим Ериксену дефиницију *етничке мањине* којом се означава бројчано инфериорна група у односу на осталу популацију у друштву/држави, која политички није доминантна и која се репродукује као етничка категорија, што подразумева постојање симболичке заједнице, чији чланови поседују свест о различитости и жељу да се та свест одржи и у следећим генерацијама (Ериксен, 2004: 210). Сматрам да војвођански Немци јесу етничка мањина, али су у исто време и национална мањина у Републици Србији, односно да јесу грађани једне државе (Србије) који неку другу државу (СР Немачку) сматрају својом матицом (Крел 2011: 29).

Karlowitz“ из Сремских Карловаца. Подаци су сакупљени методом полуструктурираног разговора и слободног интервјуа, а њихова посебна вредност прои-зилази из чињенице да су у њима учествовали и представници „друге стране“, односно локалног не - немачког становништва, који су презентовали своје ставове.³

Конфликт и казна: историјски и друштвени оквир српско – немачког конфликта у данашњој Војводини

Насељавање Немаца на просторе садашње Аутономне Покрајине Војводине, на северу Републике Србије, резултат је масовне колонизације јужне Угарске и средњег тока Дунава током 18. и 19. века. Колонизација је извршена у циљу привредног опоравка и јачања војне одбране крајева који су након серије аустријско-турских ратова припојени Аустрији, па се тако велики број занатлија, земљорадника, чиновника и војних ветерана, привучен примамљивим олакшицама, доселио из тадашњих немачких држава-кнежевина у Панонску низију (уп. Jankulov 1961).

По завршетку Првог светског рата и распаду Хабсбуршке монархије, Немци насељени на територијама данашње Војводине и садашњих Република Хрватске, Словеније и Босне и Херцеговине ушли су у састав новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и у њој убрзо стекли статус националне мањине.⁴ У периоду између два светска рата, првенствено захваљујући деловању извесног броја немачких културних и политичких организација, Немци су, у зависности од актуелних политичких и економских догађаја, мање или више запажено партиципирали у њеном јавном и политичком животу, што им је омогућило да очувају сопствени етнички и културни идентитет у њој (видети опширније у: Janjetović 2000; Janjetović 2005; Janjetović 2006; Janjetović 2009).

Прихвативши учешће у остваривању политичких и војних планова Трећег Рајха током Другог светског рата, већина припадника немачке националне мањине у Југославији, али и у окупираним земљама Југоисточне Европе и Подунавља, одредила је своју и судбину највећег броја својих сународника

³ Овом приликом посебно захваљујем мом, на жалост сада већ покојном, испитанику господину Тоде Милетићу, који је у то време обављао функцију председника Месне заједнице Гаково, и био дугогодишњи директор основне школе „Лаза Костић“ у том месту. Њему захваљујем на квалитетним и интересантним подацима које ми је у нашем разговору изнео и на срдачном и топлим гостопримству које ми је приредио у овом бачком селу. Такође захваљујем и господину Едуарду Гролонгеру (Eduard Grollinger) из Сомбора, који ми је омогућио контакт са њим и који се током моје посете Гакову – његовом родном месту – нашао у двострукој улози: љубазног водича и значајног саговорника.

⁴ Судаћи према статистичким подацима првог извршеног пописа становништва из 1921. године, у Краљевини СХС живело је 505.790 припадника немачке националне мањине, односно 4, 22% од укупног броја становника новоформиране државе, што им је у том тренутку донело епитет њене најбројније националне мањине. (Binder, 2003, 124–125).

на том простору. Велики број припадника немачке националне мањине на територији окупиране Југославије, током ратних дејстава у Другом светском рату, својим директним учешћем у извођењу борбених операција против партизанских јединица или радним и стручним ангажовањем у подупирању ратне привреде Немачке и њених савезника, сврстао се на страну фашистичких и окупаторских снага. Југословенски Немци који нису имали среће да се нађу у организованим избегличким колонама, које су у правцу Аустрије и Немачке избегле пред надирућом совјетском Црвеном армијом и партизанским јединицама, на својој су кожи осетили сву снагу репресивних мера које су против њих прописале нове власти (Крел 2014, 116–117). Упркос чињеници да је на Другом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ), одржаној 29. новембра 1943. године у Јајцу, донета одлука о изградњи нове Југославије на федеративном принципу, уз истицање пуне равноправности свих њених народа и гаранцију да ће обезбедити сва права њеним националним мањинама (Nešović 1981, 228), у тек ослобођеној земљи припадници немачке националне мањине сматрани су директним сарадницима окупатора из следећих разлога: почињених диверзија и саботажа којима су њихови починиоци из редова немачке мањине настојали да ослабе снагу Краљевске југословенске војске, учешћа великог броја њихових сународника у различитим војним, паравојним и полицијским јединицама током извођења војних операција против Народноослободилачке војске Југославије, почињених ратних злочина над заробљеним и рањеним борцима, као и цивилним становништвом (Крел 2014, 118). Поред директне подршке војном, полицијском и административном окупационом апарату, југословенским Немцима су се на терет стављале и активности које су се огледале у прибављању материјалне потпоре неопходне за успешно вођење рата (прикупљање новчаних прилога, хране, одеће и обуће и њихово слање на фронт) и у прикупљању огромних количина пољопривредних и прехрамбених производа (првенствено пшенице, кукуруза и брашна у данашњој Војводини) и њиховом слању у Немачку за потребе тамошње ратне привреде (Павлица 2005, 369).

Управо из тог разлога, у данашњој Војводини, где је био концентрисан највећи број преосталих југословенских Немаца, али и припадника других мањинских заједница, у пракси је одбачена начелно прокламована национална равноправност, гарантована на другом заседању АВНОЈ-а, па је одмах по протеривању окупатора, 17. октобра 1944. године, уведена Војна управа на челу са генералом Иваном Рукавином, да би се елиминисао утицај националних мањина на том делу југословенске територије и да би се припремили услови за постепену предају власти Народноослободилачким одборима (НОО) (Јанјетовић 2006, 110). Одлука о увођењу Војне управе и спровођењу репресивних мера према припадницима немачке мањинске заједнице у Југославији, имала је своје утемељење у политичком ставу који су Савезници (Сједињене Америчке Државе, Совјетски Савез и Велика Британија) заузели још пре коначног

војног слома Немачке – да се она мора казнити за изазивање рата и страха које су њиме проузроковане.⁵

Од првих дана успостављања Војне управе, домаћи Немци су, судећи по изјавама бројних сведока, били изложени различитим облицима тортуре: убиствима, батинању, пљачки и силовањима, од стране партизана или припадника Црвене армије (Јапјетовић, 2006, 110). Међу убијенима, ухапшенима и злостављанима, осим лица која су била на некој од административних функција током рата, најчешће у огранцима немачких националних организација, нашли су се и сасвим недужни људи, чије је страдање могло бити узроковано некаквом претходном размирицом са комшијама, односно личном осветом или простом чињеницом да се за њих знало да су Немци, а колики је тачан број југословенских Немаца погинуо у првим данима увођења Војне управе немогуће је са сигурношћу утврдити. Убрзо након почетног таласа насиља, још у октобру 1944. године отпочела је масовна интернација југословенских Немаца у централне сабирне логоре за цивиле. За потребе улогоравања немачког живља, југословенске власти су формирале три типа логора: централне или сабирне логоре за цивиле, радне логоре и специјалне логоре.

Највећи број цивилних интернираца био је размештен у радним и централним логорима, а према неким подацима, од укупног броја улогорених (помиње се око њ 120.000) преко 100.000 лица, махом стараца и деце, дошло је са простора Бачке и Баната (опширније у: Радна група за документацију 2004, 119–127). Услови у којима су боравили интернирани улогорени југословенски Немци, без обзира на њихов узраст, пол и здравствено стање били су нехумани. Догађаји који су се одигравали у њима, а о којима је сачуван приличан број сведочења, због разноврсних облика понижавања и мучења улогорених лица, уз велики број инцидената који су окончани смртним исходом, могу се, најблаже речено, оценити као скандалозни.⁶ Упоредо са оснивањем првих логора за југословенске Немце, власти су донеле низ законских регулатива које су се односиле на конфискацију покретне и непокретне имовине и одузимање свих грађанских права припадника немачке националне мањине, чиме су употпуњене законске мере за кажњавање југословенских Немаца у првим годинама након Другог светског рата (уп. Димитријевић 2005).

⁵ Политичке одлуке донете на Московској конференцији 1943. године, а потом на Јалти и у Потсдаму, правно су уобличице поништавања Версајског система заштите мањинских права. Као последица међународноправне одговорности држава Сила осовине за изазивање и вођење рата, државама победницама је остављена могућност да на унутрашњем плану опозову раније донете законске акте, чиме би се постигла одређена satisfакција. (Димитријевић 2005, 397–398).

⁶ Последњих година објављен је изванредан број текстова на српском језику, у којима се, између осталог, налазе и описи голготе војвођанских Немаца током прве четири послератне године. Видети опширније у: Ćetković, Sindelić-Ibrajter 2000; Grupa autora, 2003; Bart, Radović, 2005–2006; Seder, 2006.

Постконфликтни период: културна траума војвођанских Немаца

Страхујући од могућности да ће репресивне мере према припадницима немачке националне мањине изазвати одређене негативне реакције у међународној јавности и увиђајући могућност да би они могли одиграти значајнију улогу у привредном опоравку и даљем развоју ратом опустошене земље, југословенске власти су, закључно са 1948. Годином, расформирале све преостале логоре, а њихове заточенике пустиле на слободу. На жалост, велики број њихових сународника није дочекао тај тренутак (Janjetović 2006, 115). Овим чином започео је процес њихове реинтеграције у „југословенску социјалистичку заједницу народа и народности“, који је текао споро и није дао резултате које су његови идејни творци очекивали. Југословенским Немцима који су се нашли на слободи није враћена конфискована покретна и непокретна имовина (која је у међувремену конфискована, национализована и подељена колонизованом становништву у аграрној реформи), они су били у обавези да потпишу уговоре о раду (углавном се радило о трогодишњем периоду), а тек након њиховог истека добијали су дозволу да започну нов живот, у местима по њиховом слободном избору. Највећи број њих је са члановима својих породица био распоређен у привременом смештају, у коме су били принуђени да живе у тешким условима (Janjetović 2009, 38). У исто време су, уз сагласност власти, почела да се оснивају немачка културно-уметничка и спортска друштва, отворено је неколико одељења у којима су ђаци могли да похађају наставу на немачком језику, а појавило се и неколико листова на немачком језику. Југословенским Немцима постепено су враћена грађанска права (Nikolić 2003, 172–186). Међутим, организовани покушаји власти да преостале Немце укључе у активан друштвени, привредни и културни живот југословенске заједнице, супротно очекивањима, дали су негативне резултате.

Жестока казна која је погодила огроман број припадника ове заједнице, изазвана пристанком њиховог тадашњег руководства да постане инструмент за спровођење нацистичке политике и због улоге коју је један број њених чланова одиграо у Другом светском рату, причинила је превише бола због жртава које је изазвала и понижења којима су били изложени током њеног трајања (у периоду од 1944. до 1948. године). Одмазда над југословенским Немцима одвијала се у снажно израженој антинемачкој атмосфери, посебно израженој у Србији, која је почивала на историјском наслеђу из Првог светског рата, када је Србија уз помоћ немачких трупа била окупирана од стране Аустроугарске, а допуњена је немачком окупацијом током Другог светског рата и тада почињеним тешким злочинима. Овакво расположење није било присутно само у Србији, него у читавој земљи, уз напомену да је број Немаца у Војводини био знатно већи, па су, самим тим, димензије њиховог страдања биле израженије (Krel 2014, 140–141).

Уместо да постану пуноправни чланови југословенског друштва, највећи број преосталих Немаца у Југославији, лишен институција које би их на било који начин повезале и бринуле о њиховом положају у друштву, опреде-

лио се за *етничку мимикрију*. Ову идентитетску стратегију карактерише свесна привремена или трајна обустава јавног испољавања симбола и/или маркера етничког идентитета сопствене заједнице, као и свесно прихватање и јавно испољавања симбола и/или маркера других етничких група из непосредног окружења, које су у том тренутку имале повољнији друштвени положај. Због тога су се на пописима становништва, спровођеним у периоду од 1945. до 1991. године, лица немачког порекла, још увек под дејством страха проузрокованог трауматичним послератним искуствима, декларисала као Мађари, Хрвати, Чеси, Срби или припадници неке друге етничке заједнице из непосредног окружења (Крел 2014, 142). Њихов „етнички трансфер“ у друге етничке заједнице и боравак у њима олакшан је мултиетничким, мултикултурним и мултијезичким карактером данашње Војводине, па је тај период највећи број припадника ове заједнице провео у привременом или трајном одбацавању и/или прикривању сопствених личних и породична имена, користећи најчешће брачне и породичне везе, прихватајући друга имена и презимена која су уобичајена међу припадницима мађарске, хрватске, српске или неке друге етничке заједнице (уп. Ђорђевић Црнобрња, Крел, 2014; Крел, Ђорђевић Црнобрња 2014.) и избегавајући комуникацију на немачком језику, не само у јавној, већ и приватној сфери (уп. Крел, 2013). Овим поступцима југословенски Немци не само да су штитили себе и чланове својих породица од примене авнојевских одлука у првим деценијама послератне Југославије, већ су свесно и/или несвесно – вршили инверзију свог друштвеног статуса. Одбацујући своје немство, они не само да су се одрицали сопственог етничког идентитета, него и друштвеног статуса припадника националне мањине која се у то време налазила у веома незавидном положају. Известан број чланова ове заједнице је по отварању југословенских граница искористио могућност да се исели из земље током масовне економске миграције југословенских држављана у земље Западне Европе, која је отпочела у другој половини 60-их година 20. века, и настани махом у СР Немачкој и Аустрији. У таквој друштвеној и културној атмосфери, мањинска заједница југословенских Немаца скоро да је избрисана из демографских рубрика на овом простору, опстанак њеног етничког и културног идентитета доведен је у питање, а њени чланови били су дубоко потрешени догађајима који се се одвијали у том периоду.

Стање у коме су се нашли чланови ове заједнице може се тумачити посредством концепта *културне трауме*, који је увео амерички социолог Џефри Александер (Jeffrey Alexander). Он сматра да *културна траума* настаје када чланови неке заједнице сматрају да су били изложени дејству (интензивних) застрашујућих догађаја који су се дубоко утиснули у садржаје њихове колективне свести и који пресудно одређују њихова сећања, чиме драстично мењају њихов идентитет у будућем времену, без могућности повратка на старо стање (Alexander 2004, 1). Па ипак, иако се за догађаје који су обележили одмазду над војвођанским Немцима, описане у предходном делу рада, са сигурношћу може констатовати да су најпре изазвали друштвену кризу (припадници немачке мањинске заједнице окарактерисани су као кривци за избегавање конфликта и због тога су санкционисани различитим облицима репресије), а да су казнене мере над њима проузроковале културну кризу (индивиду-

ални бол који је претрпео сваки од чланова заједнице постао је претња опстанку њиховог колективног идентитета, јер су се масовно определили за одбацивање немства), чиме су остварени основни предуслови за конструкцију културне трауме (уп. Alexander 2004, 10), у том тренутку још увек није био довршен поступак њене друштвене конструкције. Према Александеровом теоријском концепту културне трауме, недостајало је да унутар колектива (у овом случају заједнице војвођанских Немаца) буде постигнута сагласност да се ови немили догађаји (смрт најближих сродника, период проведен у логору, претрпљена тортура, одузета имовина, период етничке мимикрије) окарактерису као колективна траума и да се осталим групама у њиховом окружењу и широј друштвеној заједници представе као главна опасност по њихов идентитет (Alexander 2004, 10). Ову одлуку требало је да донесу представници ове заједнице, односно њени политички и /или културни лидери, које Александер означава термином „носеће групе“ (*carrier groups*), које би, по његовом мишљењу требало да поседују изражену способност да утичу на обликовање мишљења чланова читаве заједнице, без обзира на разлоге који стоје у позадини њеног доношења (Alexander 2004, 11). Међутим, војвођански Немци који су се налазили у „етничкој илегал“и, у том тренутку су били лишени било ког облика институционалног организовања, тако да нису имали носећу групу која би најпре унутар њихове заједнице, уз употребу симболичких средстава, успешно изградила представу о трауматизацији заједнице, а затим је у јавној симболичкој презентацији представила као жртву широј друштвеној заједници и, коначно, затражила емоционално и симболичко зацељење нанетих рана (Alexander 2004, 11–14). У том периоду, немачка заједница није имала адекватне носиоце који би довршили креирање културне трауме успостављањем везе између догађаја и његове (симболичке) презентације (Alexander 2004, 11).

„Буђење“ војвођанских Немаца из „етничке хибернације“, оснивање њихових удружења и изношење њихове културне трауме у јавности

У јеку разградње авнојевске Југославије, деведесетих година прошлог века, отпочело је „буђење“ војвођанских Немаца из стања „етничке хибернације“. Оно је текло постепено, континуирано и одвијало се паралелно са формирањем нових држава на простору бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и упоредо са редефинисањем државе у којој су живели војвођански Немци. Иако је супституција стратегије етничке мимикрије стратегијом јавног манифестовања симбола етничког идентитета започета још 1992. године, чином оснивања првог удружења војвођанских Немаца *Die Donau* у Новом Саду, она је своју пуну реализацију доживела тек у току транзиционог процеса. Наиме, тек тада је влада ондашње државне заједнице Србије и Црне Горе, у склопу преображаја из некадашњег социјалистичког друштва у друштво тржишног капитализма и вишестраначке демократије, након 2002. године, приступила усклађивању уставноправних парадигми које се односе на заштиту националних мањина са актуелним европским стандардима (Крел 2014, 155–158). Супституција идентитетских стратегија немачке зајед-

нице омогућена је променом друштвеног и политичког контекста у Републици Србији и/или АП Војводини, чему је у највећој мери допринела промена јавног дискурса, присутна последњих година у средствима јавног информисања и међу српском политичком елитом, у коме СР Немачка – земља матица војвођанских Немаца – све више фигурира као значајан политички и економски партнер Републике Србије у њеном настојању да постане чланица Европске уније. Припадници немачке мањинске заједнице искористили су ову прилику и коначно, после више деценија, крајем прошлог и у првој деценији 21. века основали више од десет невладиних, непрофитабилних локалних удружења у којима су почели да се окупљају у циљу ревитализације, очувања и јавног испољавања симбола свог етничког и културног идентитета. У Новом Саду је 16.12. 2007. године одржана електорска скупштина на којој је формиран Национални савет немачке националне мањине (уп. Крел 2007). Оснивањем њихових локалних удружења и конституисањем Националног савета, заједница војвођанских Немаца коначно је добила неопходне креаторе, покретаче и извођаче који су се, убрзо по свом оснивању, посветили изградњи друштвене конструкције културне трауме. Њихова руководства су најпре међу својим чланством стимулисала слободну презентацију наратива о њиховом претрпљеном болу у критичном периоду, чиме је утемељено њихово уверење о трауматизацији немачке заједнице. Затим су посредством њене симболичке презентације (уз коришћење доступних симболичких ресурса – обнове употребе немачког језика, повратка њихових личних имена и презимена, обележавања стратишта и/или масовних гробница, те подизања споменика) – домаћој јавности пренели поруку, упознавши је са својом колективном траумом, и на тај начин затражили исправку неправде која им је нанета, као и емоционално и симболичко зацељење нанетих рана (уп. Alexander 2004, 12–14).

Помирење конфронтираних страна: Немци поново у Гакову, њихов сусрет са локалним становништвом и облици њихове сарадање

Акција подизања спомен-плоче и Часног крста на месном католичком гробљу у Гакову („Старом Железничком гробљу“), у чијем се оквиру налази масовна гробница у којој су смештени посмртни остаци више хиљада припадника немачке националне мањине, страдалих у истоименом логору, била је по много чему специфична. Она је представљала први организовани покушај да се, не улазећи у динстинкцију коју Јанг прави између споменика и меморијала, према којој сваки споменик јесте меморијал, али меморијал не мора увек нужно бити споменик (Young, J. 2006, 201), оформи спомен-место на једном од стратишта војвођанских Немаца.

Његово подизање требало је да изврши двостурки задатак; да „разбуди“ из „етничке хибернације“ тек пренуту немачку заједницу и да првим јавним наступом њених представника отклони евентуални страх и сумње појединаца у вези са почетком процеса (ре)конструкције немства, тачније да изврши додатну мобилизацију и хомогенизација немачке заједнице у Војво-

дини и да, у исто време, изгради један од најзначајнијих артефакта симболичко-реторичког система који ће бити коришћен приликом њиховог јавног обраћања српском и војвођанском друштву у циљу јавног репрезентовања њихове трауме (уп. Павићевић, А. 2009: 50). Ова акција, организована и спроведена 2002. године, представља плод заједничке сарадње представника неколико локалних удружења војвођанских Немаца, Светског савеза Подунавских Шваба, челника Скупштине Општине Сомбор (на чијој се територији налази ово село) и представника Месне заједнице Гаково. Њена специфичност је појачана инсистирањем организатора да буде обављена у присуству једног броја њихових прогнаних и /или исељених сународника из СР Немачке, што би била прва њихова организована и јавна посета завичају од Другог светског рата (Крел 2008, 164–165).

Организатори су се месецима припремали за њихов долазак, али нико од њих није са сигурношћу могао да предвиди реакцију мештана Гакова, јер је природа контекста овог сусрета прилично сложена. Њихова бојазан од сусрета Гаковчана са исељеним војвођанским Немцима и представницима њихових удружења била је заснована на чињеници да су у овом селу, надамак две државне границе – на северу са Републиком Мађарском и на западу са Републиком Хрватском – све до Другог светског рата већинско становништво чинили припадници немачке националне мањине. Скоро сви његови мештани, по формирању логора у Гакову, у њему су улогорени, а они који су имали среће да живи дочекају његово расформирање, расељени су. Уместо њих, досељени су колонисти. Први покушај колонизације Гакова и њему суседног села Крушевља досељеницима из Егејске Македоније, избеглим пред страхотама грађанског рата који се у то време одвијао у Грчкој, извршен је 1945. године. Колонистима су југословенске власти доделиле напуштене куће са стварима и окућницом, које су њихови власници Немци напустили бежећи пред јединицама совјетске армије и НОП-а или због тога што су одведени у логоре. Међутим, они се у Гакову нису дуго задржали. Ненавикнути на климатске услове, али и притиснути нелагодом коју је узроковала чињеница да живе у кућама чији се власници налазе улогорени у њиховој непосредној близини, до 1952. године они су масовно одлучили да се иселе из Гакова и да се населе што ближе својој матици. Уместо њих, у Гаково су досељени колонисти из тадашњих југословенских република Хрватске и Босне и Херцеговине, међу којима је било највише Срба. Њима су у власништво додељене напуштене куће, преостали намештај, а од земље која је припадала некадашњим власницима – Немцима, формирана је земљорадничка задруга (касније трансформисана у ПП „Граничар“).

С обзиром на то да су организатори овог догађаја предвидели да, након подизања спомен обележја, пре неколико деценија исељени Немци (претежно из околине Сомбора), као и они који су пристигли из различитих средина данашње Војводине, посете Гаково и суседно Крушевље и да први пут након одласка из свог завичаја виде своје некадашње домове, баште, имања, „стазе њиховог детињства“ за које их вежу бројне успомене, постојала је реална опасаност да избије сукоб са њиховим садашњим власницима – досе-

љеним колонистима и њиховим потомцима. Страх од њиховог сусрета темељио се на, у оба тора, снажно укорееним стереотипним представама (стереотипима)⁷ о њиховом међусобном непријатељству, успостављеном у Другом светском рату, и на претпоставци да су њиме изазване обостране жртве, бол и патња непрелазна препрека почетку дијалога о њиховом помирењу. У формирању очекиваних реакција на предстојећи сусрет важну улогу одиграла су памћења и сећања⁸ припадника ових заједница, а посебно појединаца – актера овог сукоба.

Прва посета исељених војвођанских Немаца Гакову и Крушевљу, поред суочавања са сопственом прошлошћу и снажног емотивног набоја због тога што су дочекали дан да посете свој завичај, донела је и дуго очекивано суочавање са другима, односно контакт са мештанима ових села. Они су на њихов долазак, упркос томе што је подизање спомен- обележја које је послужило као повод њихове посете унапред одобрено од стране власти Републике Србије и владе Аутономне Покрајине Војводине и што су му присуствовали њени представници, реаговали негативно. Међу њима се пронела вест да посетиоци долазе у сасвим другачијој намери од најављене, а да је заправо права сврха њихове посете повратак одузетих кућа и имовине. Због тога је дошло до њиховог организованог покушаја да спрече госте у њиховој првоби-

⁷ Термином етнички стереотип се у социјалној психологији означавају круте и веома поједностављене представе о некој етничкој заједници . Они се у стручној литератури највише везују за когнитивну компоненту односа према другим групама (осећањем блискости према њеним припадницима или осећањем одбојности према њима), који одишу снажним емоционалним набојем, што их чини тешко променљивим. (Rot 1989: 392).

Етнички стереотип, „слика о другима“ , јесте скуп уверења о типичним особинама и начину понашања друге особе из неке групе. Он представља подлогу на основу које људи развијају афективни однос према припадницима друге групе и понашају се према њој на одређени начин. У социјално-психолошкој литератури за „слике о другима“ одомаћен је термин „стереотип“, који се, због усклађености са одговарајућим осећањима и понашањем, сматра когнитивном компонентом. У области испитивања етничких стереотипија и даље је остала преовлађујућа оријентација да се стереотипије изучавају у контексту предрасуда и међугрупних конфликта, али је когнитивистички приступ развио гледиште да су стереотипије резултат когнитивних и мотивационих процеса и да могу имати различите функције које су одређене специфичним контекстом (Pорaдић, Biro 2002, 33–35).

⁸ Између ова два, на први поглед, идентична процеса постоји разлика. Памћење је процес који је „нежно и интересубјективно средство самоконституисања, које увек обликује однос према другима, према прошлости и према будућности“ (Кулјић 2006, 219). Док се процес памћења „одвија у оба смера“, сећање је „процес који се одвија искључиво у правцу из садашњости у прошлост“ (Стевановић 2009, 102). Међутим, никако се не сме искључити утицај „колективних система памћења“ на индивидуалне облике памћења (Кулјић 2006, 111), што у конкретном случају значи да се сећање појединца не може одвојити „од наративне структуре вредносног система других облика друштвеног општења“ (Куљић 2006, 69). Не улазећи у дубљу теоријску расправу због ограничености простора, за потребе овог рада прихватам становиште да прошлост коју појединац посматра није „никада аутентична историја, већ флуидна слика прошлости у којој се преплићу, прожимају, изнова акцентују, монтирају и искривљују лично, групно, породично и генерацијско искуство“ (Кулјић 2006, 71). Према томе, прошлост „није гола субјективна перспектива, него сложени динамички стваралац смисла света“ (Кулјић 2006, 304).

тној намери да подигну спомен-обележје и наставе посету. Описујући насталу ситуацију, тадашњи председник МЗ Гаково, господин Тоде Милетић каже:

„Била је то врло мучна ситуација. Због чега? Због тога што је први њихов долазак уследио одмах након несретног бомбардовања СР Југославије од стране НАТО снага. Знамо да је у њему учествовала и СР Немачка. Пре тога су били сукоби у бившој СФРЈ, у којима нам Немци нимало нису били наклоњени. Управо све те емоције које код људи нису избледеле, надовезане на дешавања из Другог светског рата, довеле су до отпора према посети. У таквој ситуацији, у малој средини довољан је само један злуради коментар да изазове сукоб. Ја сам, као један од организатора ове посете, имао проблема. Било је анонимних телефонских позива у току ноћи у којима је прећено мени и члановима моје породице. Без обзира на све непријатности дубоко сам веровао да ће ефекат наше акције ипак бити позитиван, када нашим мештанима буде предочена истина“.

Недостатак сазнања о улогоравању и колективном кажњавању југословенских Немаца у послератном периоду, уз систематски креиране и од стране политичке и културне елите, средствима масовне комуникације преношене представе о Немцима агресорима и домаћим издајницима, допринели су формирању почетног отпора према њима. Овакве емотивне реакције додатно су појачане, узимајући у обзир улогу коју је СР Немачка имала током распада СФРЈ и у војној акцији предузетој 1999. године против СР Југославије, а њихову кулминацију је изазвао страх од повратка кућа и имовине пређашњим власницима од којих су биле одузете.

Да би био избегнут сукоб, који је лебдео у ваздуху, одмах је организован састанак између представника конфронтираних страна, у канцелерији Месне заједнице. На њему је мештанима Гакова предочено да је једини и искључиви циљ посете подизање спомен-обележја на месном католичком Гробљу. Гости су пружили убедљиве доказе да одузета имовина неће бити предмет спора међу њима. Тако је отклоњен неспоразум, а локално становиштво упознато са правим циљем доласка гостију. Тензија је спласла, а инцидент избегнут. У његовом спречавању су кључну улогу одиграли представници власти АП Војводине и Месне заједнице Гаково, јер су у овом процесу дијалога одиграли улогу медијатора између конфронтираних страна. С једне стране, војвођански Немци добили су прилику да својим домаћинима саопште разлоге боравка у њиховој средини; истовремено омогућено им је да уз коришћење доступних симболичких ресурса (подигнуте спомен-плоче и Часног крста) презентују своје болно искуство коме додељују статус трауме. С друге стране, представници васти (покрајинских и месних), упркос почетним сумњама, препознати су као гарант закључака којима је окончан овај дијалог, као „неки од нас“, чијем се деловању може веровати. По успостављању „примирија“, мештани Гакова не само да су одустали од првобитне намере да осујете посету, већ су се на различите начине потрудили да буду што љубазнији домаћини својих гостију. О томе господин Тоде Милетић каже:

„За несрећни логор у Гакову и Крушевљу колонизовано становништво није знало. Они су начули неке приче о томе да су они постојали, али пошто нису затекли његове остатке и с обзиром да се о томе деценијама нигде није говорило, зато им је читава прича била обавијена измаглицом. Нису знали чињенице. Све док није подигнуто то спомен обележје и док није подигнут *Часни крст*, нико у Гакову није знао колико је Немаца умрло у овом логору и колико их је сахрањено на том месту, на коме је некада била шумица, у коју су и наставници из школе водили децу на излет. Чим су чули читаву причу о њиховом страдању, о постојању логора у њиховом селу, мештани Гакова су заузели један потпуно другачији однос и настојали су хумано да се односе према гостима. У тим првим контактима, у којима су по први пут једни другима пружили руку и разменили топлу људску реч, успостављени су контакти из којих су се у наредним годинама развили различити облици институционалне сарадње и изграђена бројна пријатељства“.

Већ први сусрет у Гакову, којим је „пробијен лед“, довео је до трансформације осећања његових актера; првобитни анимозитет међу њима убрзо је нестао, а уместо њега почела је да се јавља емпатија у оба смера. Мештани Гакова, упознати са траумом својих несусељених суседа, били су дубоко потрешени њиховом причом, а гости су изразили саосећање са трауматичним искуством својих домаћина, изазваним ратовима који су обележили поседњу деценију 20. века (било због њихове или патње њихових блиских сродника који су остали у крајевима из којих су досељени, а који су претрпели ратне страхоте). У сваком случају, овај сусрет довео је до опраштања и снажне размене емоција, те до успостављања бројних личних контаката међу члановима до недавно супротстављених група, а они су веома брзо постали разлог нових посета исељених војвођанских Немаца њиховом завичају. У њиховој организацији учествовале су представници обе стране, при чему су челници МЗ Гакова били задужени за свечани ручак и културно-уметнички програм који га је пратио.

Као доказ опраштања уследиле су нове посете, нови сусрети, а са њима започињу први облици њихове заједничке сарадње С обзиром на ограничени простор у овом раду и на његову тему, овом приликом осврнућу се у најкраћим цртама само на оне које су везане за Гаково. О сарадњи коју је ОШ „Лаза Костић“ из Гакова остварила са исељеним војвођанским Немцима, господин Тоде Милетић, који је у исто време био и њен директор, каже:

„Гости из Немачке су увек школи доносили неки поклон. Пошто су знали да сам ја везан за спорт, јер сам био професор физичког васпитања, доносили су увек фудбалске, кошаркашке, рукометне лопте. Доносили су нам и друге неопходне спортске реквизите. Донели су нам и половне компјутере из СР Немачке. Претходно смо имали пар давно технолошки превазиђених „комодора“. Они су нам набавили 14 „пентијума“, што „јединица“, што „двојки“, који су нам омогућили квалитетнију едукацију деце. Тако су нам

помогли да опремимо кабинет за извођење наставе из информатике. Министарство просвете је тек неколико година након тога направило план набавке нових компјутера „пентијума четворки“. Прикупили су новчану помоћ којом су значајно допуњена финансијска средства обезбеђена од стране Министарства за просвету Републике Србије, чиме су нам омогућили извођење реконструкције дела школске зграде и дворишта и изградњу функционалне спортске сале. Донирали су нам и значајну суму за допуну школског библиотечног фонда. Осим тога, госпођа Рита Прост, рођена у данашњем Бачком Грачацу, тадашњем Филипову, која је као дете улогорена, након посете Гакову, обратила нам се писменим путем с молбом да се у нашој школи успостави фондација која би носила њено име. Дошла је на идеју да нам донира финансијска средства да се сваке године најбољи ученик школе награди новчаним износом у висини од 50 евра и књигом „Жал за завичајем“, чији је она аутор. Ми смо тај предлог формално усвојили и од тада та стипендија постоји“ .

Ово нису једини примери успешне сарадње остварене у Гакову, али без сумње највећи број активности везан је за пружање помоћи локалној основној школи. Ове активности представљају резултат личних контаката, успостављених приликом посета исељених војвођанских Немаца своме завичају, али и облике институционалне сарадње и координиране активности појединих локалних удружења и Месне заједнице Гаково. Због захвалности за сву пружену помоћ, у основној школи „Лаза Костић“ је, у складу са законским прописима, уведена настава немачког језика. Оваква одлука, између осталог, донета је и у контексту намере школског руководства да оствари контакт са неком од школа из СР Немачке ради размене ученика, тако да је она била у функцији олакшавања комуникације међу ђацима.

Закључно разматрање: да ли је дошло до помирења у Гакову?

Ово истраживање показује да је сусрет између исељених војвођанских Немаца, представника више различитих удружења локалних војвођанских Немаца, и мештана Гакова, организован приликом подизања обежја у знак сећања на жртве некадашњег злогласног истоименог логора, отворио бројна тешка питања из прошлости, која су дуго затомљавана, од којих је најосновније оно које се односи на спремност његових актера да започну процес помирења. Одговор на прво питање био је позитиван; већ први сусрет, а поготово они потоњи сусрети и бројне заједничке акције, показали су да је велики број људи био спреман да учествује у њиховој реализацији, чиме су на симболичком нивоу већ испољени значајни облици опраштања и први весници помирења. Па ипак, период који му је претходио и сам почетак сусрета нису давали превише разлога за оптимизам. Чланови обе заједнице налазили су се у некој врсти „чауре“ специфичног постконфликтног односа (окончани су њихови сукоби, међусобни контакти били су веома ретки, снажно притиснути бременом прошлости, без могућности да се организују дијалози), унутар које

су се стекли повољни услови за (према Александеровом концепту културне трауме) трауматизацију друштва. Његов почетак је био обележен негативним односом домаћина према гостима, узрокованим историјским наслеђем, систематски негованим стереотипима и страхом за безбедност сопствене имовине, а озбиљнији инцидент спречен је састанком на коме су учествовали представници обе стране. На њему су војвођански Немци изнели своју причу, чиме је (по Александеровом концепту културне трауме) заокружен последњи услов за довршетак конструкције њихове културне трауме. Након тога је требало прећи на најосетљивији корак у процесу помирења, прелазак са улоге „друге стране“ на суочавање са улогом сопствене стране у конфликту, а након њеног сагледавања затражити опроштај за почињена недела. О том моменту „суочавања са истином“, један од актера овог догађаја, господин Тоде Милетић каже:

„То је свакако био најзначајнији моменат од кога је све зависило. Да би се живот учинио подношљивијим и лакшим и да би добио потпуни смисао, било је потребно суочавање са истином, ма колико она била болна. Било је потребно „на површину изнети“ све ствари које су деценијама биле „затрпаване под тепих“. На примеру нашег сусрета показало се како једно болно „отрежњење“ постигнуто кроз суочавање са истином може да преокрене ситуацију у супротном правцу и да од сукоба доведе до сарадње“.

Помало неочекивано, међу учесницима овог састанка брзо је успостављен дијалог на коме су пред присутне изнета и отворена бројна „незгодна“ питања. Покушај да се о њима говори „без увијања“ и да се нађе одговор „очишћен“ од идеолошких матрица, политичких примеса, субјективних интерпретација и стереотипних приступа, довео је до почетка детрауматизације друштва и њиховог помирења у овој локалној средини. Већ на том састанку, мештани Гакова, упознати са болом који деценијама тишти војвођанске Немце, показали су велику емпатију и исказали су своју решеност да буду узорни домаћини предстојећег догађаја. Дирнути њиховом реакцијом, али и сазнањима о њиховој патњи проузрокованој ратним дешавања (за време Другог светског рата, током сукоба вођених у време распада СФРЈ и у периоду одвијања НАТО агресије на СР Југославију), гости показују прве знаке опраштања и емпатије, а на исти начин реаговали су и њихови домаћини.

Заједнице војвођанских Немаца и мештани Гакова су у веома кратком временском року прошли све фазе међусобног суочавања и започели међусобно опраштање, које је свој симболички израз добило у форми различитих облика сарадње. У њиховој реализацији је са обе стране учествовао велики број појединаца, али и поједине институције, чиме је она попримила институционални облик. Као кључни актери процеса сарадње и помирења на страни домаћина могу се означити Месна заједница Гаково и основна школа „Лаза Костић“, на чијем се челу, у оба случаја, налазио господин Тоде Милетић. Он је својим ангажовањем у свим фазама овог процеса показао да појединац, посебно уколико ужива углед у локалној средини, може учинити да дође до

помирења. Своју изузетну мотивацију за помирење војвођанских Немаца и мештана Гакова он коментарише следећим речима:

„Поред васпитања које сам понео од својих родитеља, основни разлог због којег сам ја дубље схватио причу о Немцима у Војводини је искуство које сам имао током рата деведесетих година прошлог века. Тада сам у Брчком изгубио све што сам стекао за 18 година, а једно време сам провео у заробљеништву. Чланови моје породице и ја били смо суочени са тешким изазовима и буквално смо били приморани да се боримо за опстанак. Мене је тај рат практично поново вратио у Гаково“.

Сусрети војвођанских Немаца и мештана Гакова и процес њиховог помирења, осим емотивних фактора, мотивисани су и обостраним економским интересима, јер представљају погодну прилику за успостављање конкретнијих облика привредно-пословне сарадње. Почетак процеса помирења значајно су помогнути настојањем владе Републике Србије да се приближи Европској унији, због чега СР Немачка, матица војвођанских Немаца, постаје један од њених најважнијих политичких и економских партнера.

Ово истраживање, обављено у једној малој локалној средини, показало је да је решавање постконфликтних ситуација дуготрајан, мукотрпан и сложен процес, а да његов исход зависи од бројних политичких, економских и културних чинилаца.

Литература

- Alexander, J. C. 2003. *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Alexander, J. C. 2004. Toward a Theory of Cultural Trauma. U: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Ur. Alexander J.C. et. al. Berkeley: University of California Press.
- Bart, S. i Radović, N. 2005–2006. *Dečak iz komšiluka*. Životna priča Stefana Barta. Sremski Karlovci, Erlangen: Nemačko udruženje za dobrosusedske odnose 'Karlowitz'.
- Binder, F. 2003. *Promemorija*. U: *Jedan svet na Dunavu*. Ur. Nenad Stefanović. München, Beograd: Donauschwäbische Kulturstiftung, Humanitäre Hilfe Donaueschwaben, Robert Lahr i Društvo za srpsko-nemačku saradnju.
- Grupa autora, 2003. *Razgovori i komentari*. U: *Jedan svet na Dunavu*. Ur. Nenad Stefanović. München- Eggenfelden - Beograd: Donauschwäbische Kulturstiftung, Humanitäre Hilfe Donaueschwaben, Robert Lahr i Društvo za srpsko-nemačku saradnju.
- Димитријевић, Д. 2005. *Реституција "стечених права" припадника немачке мањине у бившој Југославији*. У: Теме(3). Ур.Ђорђевић, Д. Б. Ниш: часопис за друштвене науке.

- Ђорђевић-Црнобрња, Ј. и Крел, А. 2014. *'Интернационализација' личних имена: Горанци у Београду и Немци у Војводини*. Етноантрополошки проблеми, 9 (3). Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду.
- Eriksen, T.H. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Jankulov, B. 1961. *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII I XIX veku*, Посебна издања. Novi Sad: Matica srpska.
- Janjetović, Z. 2000. *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*. Belgrade: Institute for Recent History of Serbia.
- Janjetović, Z. 2005. *Deca careva, pastorčad kraljeva*. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Janjetović, Z. 2007. *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju drugog svetskog rata*. У: Hereticus (vol. 4). Ур. Jovica Trkulja. Beograd: Centar za unapređivanje pravnih studija.
- Janjetović, Z. 2009. *Nemci u Vojvodini*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Крел, А. 2006. *Промене стратегије етничког идентитета Немаца у Суботици у другој половини 20. века*. У: LIV, Гласник етнографског института САНУ. Ур. Драгана Радојичић. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Крел, А. 2007. *Положај немачке националне мањине у Војводини на примеру Немаца у Суботици*. У: Положај националних мањина у Србији (књига 30). Ур. Војислав Становчић. Београд: Одељење друштвених наука САНУ. Међуодељенски одбор за проучавање националних мањина и људских права.
- Крел, А. 2008. *Улога удружења 'Герхард' у ревитализацији етничког идентитета сомборских Немаца*. У: Слике културе некад и сад. Ур: Зорица Дивац. Етнографски институт САНУ: Београд
- Крел, А. 2009. *Били бисмо и Кинези, само да нас оставе на миру: (ре)конструкција етничког идентитета Немаца у Војводини*. У: Антропологија. Београд: Часопис центра за етнологска и антрополошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Крел, А. 2011. *Етнички идентитет Немаца у Војводини*, рукопис докторске дисертације. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду.
- Krel, A. 2012. *Sprechen Sie Deutsch? German Language and Revitalization of Ethnic Identity of the Germans in Bačka*. У: LX (2), Гласник етнографског института САНУ. Ур. Драгана Радојичић, Београд: Етнографски институт САНУ.

- Крел, А. 2013. *Немачко удружење Кикинда: ревитализација немства у Кикинди*. У: Рад Музеја Војводине (55). Ур. Агнеш Озер. Нови Сад: Музеј Војводине.
- Крел, А. 2013. *Немачко удружење Кикинда: ревитализација немства у Кикинди*. У: Рад Музеја Војводине (55). Ур. Агнеш Озер. Нови Сад: Музеј Војводине.
- Крел, А. 2014. *Ми смо Немци. Етнички идентитет припадника немачке националне мањине у Војводини на почетку 21. века*. Посебна издања, 80. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Крел, А. и Ђорђевић-Црнобрња, Ј. 2014. *Име и знак: лично име као симбол етничког идентитета војвођанских Немаца*. У: LXII (2), Гласник етнографског института САНУ. Ур. Драгана Радојичић, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Кулjić, Тодор. 2006. *Kultura sećanja*. Београд: Ћигоја штампа.
- Nedeljković, S. 2007. *Čast, krv i suze - ogledi iz antropologije etniciteta inacionalizma*. Београд: Оделjenje за етнологију и антропологију Филозофског факултета.
- Nešović, S. 1981. *Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945*. Београд: Партизанска књига Лjubљана, ООУР Издавачко-publicistička делатност Београд – Младост Загреб.
- Nikolić, G. 2003. *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata. U: Jedan svet na Dunavu. Razgovori i komentari*. Ур. Nenad Stefanović. München – Eggenfelden – Београд: Donauschwäbische Kulturstiftung, Humanitäre Hilfe Donaueschwaben, Robert Lahr i Друштво за српско-немачку сарадњу.
- Павићевић, А. 2009. *Споменици и /или гробови – сећање на смрт и /или декорација*. У: Спомен места-историја-сећања. Ур. Александра Павићевић. Зборник радова Етнографског института САНУ 26. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Павлица, Б. 2005. *Судбина Немаца у Србији*. У: Теме(3). Часопис за друштвене науке. Ур. Ђорђевић, Д. Б. Ниш: Универзитет у Нишу.
- Popadić, D. i Biro. M. 1999. *Autostereotipi i hetereostereotipi Srba u Srbiji*. У: *Etnički stereotipi* (1–2). Ур. Vukadinović, Ђ. Београд: Nova srpska politička misao.
- Rot, N. 1989. *Osnovi socijalne psihologije*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Seder, S. A. 2006. *Plitki grobovi*. Sremski Karlovci: Nemačko udruženje za dobrosusedske odnose Karlowitz.
- Стевановић, Л. 2009. *Реконструкција сећања, конструкција памћења - Кућа цвећа и Музеј историје Југославије*. У: Спомен места-историја-сећања.

Ур. Александра Павићевић. Зборник радова Етнографског института САНУ (26). Београд: Етнографски институт САНУ.

Ćetković, N i Sindelić-Ibrajter, D. 2000; *Dunavske Švabice*. Београд: Медијска књиžара Krug.

Young, J. 2006. *Tekstura sećanja*. U: *Kultura pamćenja i historija*. Prevod: Brkljačić, M. i Prlenda, S. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Aleksandar Krel

The Germans Revisiting Gakovo: Encounters, Cooperation and Reconciliation of the Former and Present Local Populations

This paper presents a case study about a reunion of the evicted members of the German national minority in Vojvodina, who after almost five decades came to visit their homeland, and the local population in Gakovo. The case study attests about lengthy and very complicated process in resolving post-conflict situations. The process' launch is dependent on the willingness of the individuals involved to face not only one's own pain caused by the enemy, but also on ability to comprehend, during an encounter with "the dark side of one's past", sufferings and humiliation experienced by the adversary. Awareness and acceptance of one's own responsibility in the conflict are a prerequisite for forgiveness and reconciliation of the opposing parties. The outcome of this process is uncertain to the very end and conditioned upon the entire network of interlocking political, economic and cultural factors.

Key words:

German national minorities, Vojvodina, Gakovo, cultural trauma, reconciliation